

Szamosújvári kaleidoszkóp

Kolozsvár és Dés között, hegyek ölelésében búvik meg a *Gerla*, *Szamosújvár* és *Armenopolis* néven egyaránt emlegetett egykori örmény város, ahová a XVII. század végén, illetve az 1700-as évek elején települtek nagyobb számmal örmények. Az erdélyi örmény kolónia városai – Ebesfalva/Erzsébetváros, Csíkszépvíz, Gyergyószentmiklós, Petele, Felfalu, Görgényszentimre – sorában a XVIII. század közepére előkelő helyett vívott ki magának. Örmény megrendelésre itt folyt az első tudatos várostervezés: Erdélyben ugyanis Szamosújvár volt az első, mérnök által tervezett, európai igényű település. A késői feudalizmus zárt rendszerében felvirágzott a város, amely a XIX. századra az örmények leggazdagabb, legnagyobb lakóhelye, szellemi és kulturális központja lett. Az örmények asszimilációja és a város gazdasági s kulturális erejének hanyatlása a feudalizmus felbomlásával, a polgárosodás megindulásával kezdődött. Egykori vezető szerepe azonban még ma is világosan látszik abból a tényből, hogy a legnagyobb örmény egyházi ünnepen, *Világosító Szent Gergely* napján (szeptember 30-án) nemcsak Romániából – a közeli és távoli örmény kolóniákból –, de Magyarországról, valamint Bécsből, Regensburgból, Klagenfurtból, sőt Amerikából is hazalátogatnak a Szamosújvárról elszármazott örmények. Erre az eseményre látogatott el a 2007-ben alakult Országos Örmény Önkormányzat küldöttsége is.

A város

A hajdani *Armenopolis* megkopott szépséggel fogadja a látogatót, de házainak barokk-rokokó bája ma is lebilincselő. A mérnöki rajzasztalon kijelölt párhuzamos és egymásra merőleges utcáin könnyű a tájékozódás. Bár az elmúlt negyven év szocialista városrendezése örmény házak egész sorát tüntette el, a barokk városmag megmenekült. A jellegzetes örmény kereskedőház szép, faragott ablakdíszes homlokzatát mutatja az utcának. Kapubejárata és magas kerítése elzárja az udvart a kíváncsi tekintetek elől. A házban a termeknek is beillő szobákat barokkos ívű boltozat zárja. Az egész ház alatt húzódó pince a felső ház tükörképe: mennyezete szintén boltozatos. A nagy udvaron ma már nem szorgoskodnak az örmény mesterek; fák, vadregényes bokrok és kőkút őrzi a múlt számtalan titkát.

Szamosújvár történelmi központjában minden a múltat idézi: szorgos ősök emlékét, akik a semmiből teremtettek saját közösségük társadalmi, szociális és kulturális igényeinek megfelelő, az utódok számára is élhető várost. Így építették meg a főtéren csodálatos fehér hajóként magasodó *Főszékesegyházat*, amelynek kriptájában a város hajdani nagyjai

pihennek (emléküket örmény és magyar feliratú kőtáblák őrzik), valamint a jellegében örményebb *Salamon-templomot* is. Az egykori *Karácsonyi-palota* ma városi múzeum. Látványos bejárati oszlopait kissé gondterhelt, erdei fauna emlékeztető kőszobrok tartják. A múzeumban mindössze egyetlen szobácska kiállított tárgyai igazolják az örmények hajdani legendás gazdagságát. Az egykori Martinuzzi-vár tövében húzódik az örmény temető. A régi középületek – a Városháza, a Tövénysezék, a Főgimnázium, a Fiúgimnázium, és a szociális- jótékonyági intézmények – a múlt század erőteljes, időnként erőszakos változtatásai ellenére napjainkban is eredeti helyükön, eredeti rendeltetésüket betöltve működnek.

Szent Gergely napja

Szakács Endre szamosújvári plébános, az erdélyi örmény katolikus hívek vikáriusa, *Verzár Oxendius* püspök szavait idézve küldte szét a meghívókat: „Tartsátok meg Istennek törvényeit és szeressétek egymást; mert a polgárok kölcsönös szeretete fogja képezni a városnak a legbiztosabb alapjait. Ha a szeretet az alap, akkor a város áll, míg a hon fennáll”. Soha időszerűbb idézetet, hisz a magyarországi 2007-es áprilisi örmény események hullámverése még a határon túl is érezte hatását.

A parókia épülete szomszédos a Főszékesegyházzal. Itt fogadta az ünnep előestéjén *Szakács* Endre plébános, és *Esztegár* János, az egyházközség gondnoka a *Szárkiszján* Ádám elnök vezette magyarországi örmény küldöttséget. A vendégek ekkor adták át a plébánia számára hozott ajándékokat, majd ezt követően fehér asztal mellett folytatódott az együttlét. A vendégek kötetlen beszélgetés során ismerkedhettek meg az egyházközség életével. *Szárkiszján* Ádám köszönetet mondott a meghívásért, és reményét fejezte ki, hogy a magyarországi országos szervezet kapcsolatai az erdélyi kolóniával a jövőben szorosabbra fonódnak. *Jakobovits* Miklós Munkácsy-díjas festőművész, a szamosújvári múzeum ügyének elkötelezett híve évek óta térítésmentesen állítja helyre az egyházközség régi képeit. Eddig tizenöt alkotást újított fel s ez alkalommal két, az ünnep tiszteletére restaurált képet adott át.

Az együttlét

A Gergely-napi szertartás szeptember 29-én, szombaton 11 órakor kezdődött a Főszékesegyházban. Az ünnep hangulatát a gyergyószentmiklósi „vörösköpenyesek”, és a liturgián részt vevő egyházi személyek ünnepélyes bevonulása előlegezte. A hatalmas barokk templomban kigyúltak a fények, jobbról ragyogott a *Gábrus* Zakariás faragta ezüstoltár, s a Szent-Gergely mellékoltár főalakja mintha

elégedetten bólintott volna: lám, lám, itt vagytok, mind eljöttetek... Bizony, tele a templom! Az ültetést a gondnok intézte, mindenkinek jutott hely a régi padokban. Az arcokon még felismerhetők az örmény nemzeti vonások: a sötét szem, a kissé sárgás bőr, a merészen ívelt orr. Mindenki áhítattal tekintett előre, pontosan úgy, ahogy a városalapító ősök tehették egykor, áhítattal nézve a gyertyalángba, találgatva a mindig bizonytalan jövőt.

Az idei ünnep hivatalos vendégeként jelen voltak a magyarországi örmény egyesületek képviselői, de a szamosújvári polgármester, *Dragan Giurgeau Ionel Ovidiu* is. Az ökumené szellemében a szamosújvári katolikus és református, illetve az erdélyi örmény katolikus lelkészségek vezetői is megjelentek. A szentbeszédet *ft. Tófalvi Géza* erzsébetvárosi plébános mondta. A napjainkban egyre fontosabbá váló szeretetre és békességre törekvést hangsúlyozta. A szertartás fényét különösképp emelte *Nits Péter* orgonajátéka s a szamosújvári örmény kórus közreműködése. Az örmény katolikus szentmise liturgiája szerint a szenténekek: a *Szurb, szurb*; a *Ter voghormja*; a *Hajr mer* évezredes hagyomány és sorrend szerint hangzottak fel éppúgy, akár Ecsmiadzinban, vagy a diaszpóra örmény templomaiban. A szentáldozáshoz a hívek sokasága járult, s a mise végén a messze földről hazatért örmények boldogan nyújtottak kezét egymásnak.

Az ángádsábur nyomában

A csaknem háromszáz éves parókia épületében minden Gergely-napon ebédre invitálják a szentmisén megjelent híveket. Erre az eseményre már hetekkel előbb készül az egyházközség. A lelkész és a gondnok vezetésével komoly munkát fejt ki az a harminc-negyven egyháztág, aki elkészíti az ételeket, előkészíti a termeket. A garázsból kialakított konyha megfelel az európai szabványoknak. Hófehér csempe borítja a padlót s embermagasságban a falakat is. *Molnárné* Anna irányításával három tűzhelyen fő ilyenkor az étel. A kartondobozokból előkerülnek az évente csak egyszer használatos lábasok, tálak, tányérok, étszerek. A parókia fogadótermében – ahol a falakat örmény egyházi férfiak és kimagasló személyiségek arcmásai borítják –, idén is több mint száz ember számára terítettek. Az alagsorban kétszázötven személy ülhetett asztalhoz. Az asztaldíszek *Bartháné Kovrig* Katalin képzelőerejét és keze munkáját dicsérték. Az örmény zászló három színét (vörös, narancs, kék) idéző szalag, illetve a háromféle virágból (szegfű, kalendula, búzavirág) tűzött kompozíciók nagyon látványosak voltak. Az első fogás, a hagyományos ángádsábur-leves a közösen elmondott asztali áldás után került hatalmas porcelán tálakban az asztalra. Bőven volt benne hússal töltött „fülecske”, melyből a szorgos kezek az idén mintegy tizenötezer darabot hajtogattak.

Bartháné oszlopos tagja a szamosújvári közösségnek, s minden év Világosító Szent Gergely napján az ünnepi étek elkészítői közé tartozik. Ő mesélte el a leves titkait.

A savanyú száraz habarás adja meg a leves sajátos ízét – mondta. Ezt öt liter forralt, lehűtött tejből kell készíteni. Amennyiben nem zsíros házi tejet használnak, némi tejfölt is tesznek hozzá. Az ötlitres üvegbe töltött tejet gézzel lefedik. Három hétig meleg helyen tartják, miközben fakanállal naponta összekeverik az üveg alján megjelenő savóval. Ez-

után lábasban tűzre teszik, s időnként megkavarva négy-öt órán át főzik, míg kb. egyharmadára sűrűsödik. Púpozott evőkanálnyi sót, egy csokor csombort adnak hozzá (amit aztán később kidobnak belőle). Másfél liternyi ledarált petrezselymet is beletesznek, majd lassú tűzön, állandó keverés mellett tovább főzik. Sajtkrémszerű pépet (churutot) kapnak, amit üvegekbe töltve szorosan lezárnak. Ezt használják a leves savanyítására. Az ángádsábur alapja a húsléves, amelybe kevés vajon megpárolt, finomra vágott hagymát, gombát és petrezselyemzöldet is tesznek. Kétcentis kockákra vágott derelyetésztát megkennek az előzőleg finomra darált, befűszerezett hússal, majd átlósan összehajtják, két végén összeillesztik a tésztadarabokat. Ez lesz a levesbetét. A levesestálban két-két evőkanál churutot és tejfölt kevernek össze, s erre öntik a tűzforró levest.

A szamosújvári örmények parlamentje

A vasárnapi mise után kávéra hívtak bennünket a parókiára. Csendes, emelkedett hangulatú, szűk körű beszélgetésre készültünk. Szívesen, a rokonnak kijáró melegséggel fogadtak minket. A hosszú asztal egyik felén a nők, a másikon a férfiak ültek. Ősi szokás ez. Örmény módra mindenki egyszerre beszélt, temperamentumosan és nagy hangerővel. A kávézás hagyománya itt csak néhány éves. A gondnok szorgalmazta, aki jól tudta, hogy a közös ügyeket mindig jobb fehér asztal mellett megbeszélni. A vasárnap délelőtti kávézás a szamosújvári örmények között afféle parlamentnek számít. Szó szót követ, s ahogy felidézik egymás közt a „régén így volt, most másképp van” történeteket, világos lesz, hogy e parlamentnek karizmatikus, a közösség iránt elkötelezett vezetői vannak. A két vezéregyéniség (a lelkész és gondnok) tudatosan szervezi, alakítja és óvja a közösség életét. Diplomáciai érzékük, a közéleti egyensúly iránti különleges fogékonyságuk, személyes érdekeik háttérbe szorítása okán lehetnek a szamosújvári örmények hiteles képviselői.

Esztegár János gondnok le sem tagadhatná örmény felmenőit: bőre sötét, szeme fekete, hullámos fekete hajában alig-alig van ősz szál. A román forradalom után a szamosújvári örmények életében az alulról jövő, civil kezdeményezés kapott nagyobb hangsúlyt, s az örmény közösségi élet – mint már annyi évszázada – a templom körül kezdett kialakulni. A közösség nem volt egységes, két nagy csoport nézett szembe egymással. 1999-ben, *Sáska* Jenő plé-

bános halála után azonban egységesen kellett lépni, ezért Esztegar Jánost kérték fel az ügyek intézésére, a búcsúztató beszéd megtartására. „Tudjuk, hogy maga jól tud egyeztetni” – mondták neki, s ez így is volt. A „mindenkire szükség van” elve alapján gondosan ügyelt arra, hogy mindkét csoportból válasszon közvetlen munkatársakat. A közös munkában összecsiszolódtak. Mivel ki akarták nyitni ezt a zárt közösséget, gyakorlattá tették a vasárnapi kávézást a parókián, ahol vitatkozhattak, megbeszélhették ügyes-bajos dolgaikat, terveiket, s dönthettek a fontos kérdésekben. A gondnok mindenkit számon tart, s figyelemmel kíséri, hogy az újonnan beépülőket se riassza el senki a régi Szamosújvár idegenek iránti gyanakvásával. A vitás ügyekben továbbra is igyekszik egyeztetni. Mert olyan most a közösség – fejezi ki magát képszerűen –, mint a tűzről levett churutleves: a teteje sima, de azért a mélyben forr egy-két buborék.

Szakács Endre örmény vikárius, a származását tekintve nem örmény. A vékony, fiatal székely papot 1999-ben barátja, Bakó István egy kis „levegőváltásra” vitte Szamosújvárra. Néha helyettesített is. Jól esett neki, amikor a betegsége idején hiányolták az örmények: ugyan hol lehet a bonchidai pap... Később, amikor Bakó Istvánt másfelé szólította a kötelesség, a hívek, Esztegar gondnok, és természetesen Jakubinyi György érsek akaratából ő lett a szamosújvári örmény lelkészesség plébánosa. A közösség zártságát, konzervativizmusát hamar érezte, de úgy gondolta, hogy a város örmény értékeit a nagyobb nyilvánosságnak is meg kell mutatni. Amikor 2003-ban lehetőség nyílt rá, Szamosújvár kincseit egy nagyszabású kiállításon tárták az emberek elé. Az örmények többsége is a nyitás mellett döntött. A gazdag anyagot – kéziratokat, tárgyi emlékeket, egyházi műkincseket, festményeket – a kolozsvári Szépművészeti Múzeumban, a Bánffy-palotában állították ki. Ezekről egy magyar-örmény-román-angol nyelvű tanulmánykötet is született, ami eljutott az európai és az anyaországi könyvtárakba is. Szakács Endre az örmények plébánosaként megtanulta a liturgikus énekeket, s ha a kórus másutt szerepel, ő is beáll a sorba énekelni. Nagy tervei nincsenek, inkább a meglévő értékeket szeretné jó állapotban megőrizni. Álma egy szamosújvári Örmény Múzeum létrehozása.

A legnagyobb erdélyi örmény

A parókia utcájában, a templom oldalán áll a neves szamosújvári armenista, író, adatközlő, szerkesztő és fordító egykori háza. Ablakán hirdetés olvasható: „Eladó”. A megviselt kapu virágos udvarba nyílik, a ház keletre néző oldalán üveges, szépen faragott veranda, a falon emléktábla. Itt élt és alkotott a száz éve elhunyt,

Marosbogáton született, de igazi szamosújvári lett neves armenista, Szongott Kristóf.

Városáról háromkötetes monográfiát írt, a magyar-örmény közös eredetet kutatta és lefordította az V. századi nagy történetíró, Chorenai Mózes krónikáját. Az anyakönyvi adatokat felhasználva összeállította az erdélyi örmények névtárát. Célja az örmény nemzeti érzés, az összetartozás tudatának felkeltése és megerősítése volt. Magyarul megjelenő havilapját, az Armeniát húsz évig, 1887-től haláláig szerkesztette, s közel négyszáz cikket írt bele. 1905-ben megalakította az Örmény Múzeumi Társaságot, amely egészen az egykori Szamosújvári Örmény Múzeum megnyitásáig, 1909-ig működött. Tagja volt a budapesti Néprajzi Társaság örmény szekciójának, figyelemmel kísérte az örményül megjelenő kiadványokat, s lapjában folyamatosan hírt adott a diaszpórában és az anyaországban történt eseményekről. Emlékét a városban és az altemplom kriptájában tábla őrzi. A budapesti küldöttség itt helyezte el a magyarországi örmények kegyeletének virágait.

dr. Dzsotjanné Krajcsir Piroksa

